

Марія КОШЕЛІНСЬКА

ЯРОСЛАВ ЛУКАВЕЦЬКИЙ: КРИЗЬ БІЛЬ І ВИПРОБУВАННЯ

Ярослав Корнилович Лукавецький, ім'я якого ми відкриваємо сьогодні, було відомим на театральному обрії Галичини у 20-50-х рр. ХХ ст. Доля митця драматична, як і долі багатьох українських митців цього покоління. Це ще одна сторінка, документ епохи, свідчення насильства, диктату та нищення мистецьких сил української нації.

На жаль, “загубилось” його ім'я в сучасній театрознавчій літературі діаспори, присвяченій галицькій сцені [1]. Проте за останнє десятиріччя відбулось кілька виставок художника Я. Лукавецького. До виставки 1991 р. в Івано-Франківську видано каталог [2], який містить перелік творів художника, зокрема – театральних. Ім'я Я. Лукавецького знаходимо серед учнів О. Новаківського та учасників мистецької студентської організації “Зарево” (1933–1936), у каталозі виставки 14 квітня – 24 серпня 1994 р., що відбулась у Львові [3]. У книжці Романни Затварської “Івано-Франківський обласний український музично-драматичний театр імені Івана Франка” [4], яка побачила світ 2001 р., натрапляємо на відомості про театральні роботи Я. Лукавецького періоду 1939–1941 та 1946 рр. До виставки Я. Лукавецького в Національному музеї у

Львові, яка відбулась 1998 р., видано спеціальний каталог [5]. Маємо також статті у пресі про особистість митця та його творчий доробок [6]. У приватному архіві сина художника, Мирона Лукавецького (режисер Першого українського театру для дітей та юнацтва), збереглися твори митця, ескізи театральних декорацій та костюмів. Особливо цінним для нас є рукопис спогадів художника – “Знівчені сподівання” [7]. На підставі цих матеріалів, а також спогадів членів сім'ї робимо сьогодні першу спробу відтворити життєвий та творчий шлях Я. Лукавецького.

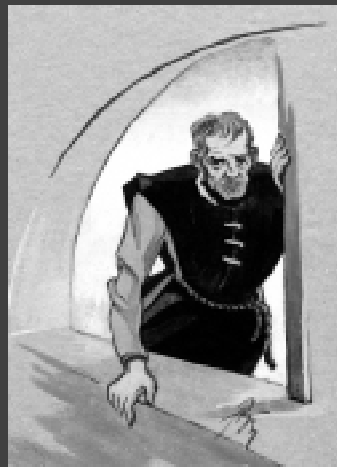
“...Місто Снятин - повітове, гербове, розположене на горбах між річкою Прут і потічками. Добротні будівлі ховаються в зелені дерев, а вулиці рівні, широкі, з каналізацією, водопроводами...” [8]. Так Ярослав Лукавецький відгукується про місто, у якому 28 березня 1908 р. уперше побачив світ, де минули його дитячі роки. Батько, Корнило Валеріянович Лукавецький, був фінансовим працівником. Мати – Ядвига Гаргесгаймер (донька німця, калуського колоніста, коваля). З любов'ю й теплом згадує Ярослав Лукавецький великий родинний дім, у якому

Джонатан

Ріверсова жінка

Брайд

Каліб

гостювали урядовці, лікарі, адвокати, військовики, визначні актори тодішніх театрів, відбувались мистецькі вечори та концерти.

Творчий дух змалечку впливав на підсвідомість хлопця і формував його світогляд. Одне з перших вражень – запах фарб, якими церковний маляр Оріховський змальовував портрети членів родини, – він був чи не єдиним на той час художником у місті.

Як згадує Я.Лукавецький, найбільш шанованою в домі батьків була трупа Йосипа Стадника, до складу якої входили: І.Рубчак, К. Рубчакова, С. Стадникова, А. Осиповичева, Л. Кривицька, Л. Боровик, О. Ленська, О. Яковлів, Стефа та Ярема Стадники.

“Всі галицькі родини, – згадує у своїх спогадах Я. Лукавецький, – від міщан до селян були зв’язані з театром. Приїзд театру до містечок і сіл був загальним святом всієї української суспільності. Вистави грали у великих залах, які в містах винаймали в основному у поляків, а в селах – в читальнях або просто у господарів, що мали великі стодоли” [9].

У 1914 р. почалась мобілізація, і наступного року батька, військового 36-го коломийського полку, разом із сім’єю відправили у Чехію-Моравію. Хлопцеві на той час сповнилось сім років, і в місті Граніце він пішов до німецької школи, де вчився три роки – до 1917 р. Після звільнення українських міст від російської окупації родина Лукавецьких повернулася до Коломиї, де Ярослав закінчив четвертий клас початкової школи.

1918 р. хлопець продовжив навчання в Коломийській гімназії. Тут розпочалось творче життя майбутнього художника, виявились нахили до малярства. Попри це вивчав обов’язкові українську, польську, німецьку, латинську та грецьку мови, мандрував із юнацькою організацією “Пласт”, співав у хорі, займався спортом, особливо захоплювався футболом, і разом з тим малював. Викладачі, помічаючи здібності до малярства, заохочували гімназиста. Водночас Ярослав брав участь в аматорських драматичних гуртках, якими керував Олекса Скалозуб. Від нього, “жертвенного фанатика, патріота, емігранта-петлюрівця і курбасівця” [10], хлопець отримав перші уроки про театр, глядача, майстерність актора, декораційне мистецтво. Пізніше Ярослав Корнилович ілюструватиме його книжку “Характеризація в аматорському театрі” [11].

У лютому 1924 р. смерть батька, а невдовзі й дідуся змушують Ярослава шукати заробітків. Він розфарбовує сувенірні статуетки, палетки, картинки, образки святих. Через малярство відбулось і його знайомство та співпраця з театральними колективами.

У той час Галичиною мандрували численні театральні трупи, і молодий студент активно долучився до творчого процесу, виконуючи замовлення на оформлення сцени. У театральне життя гімназиста Я. Лукавецького посвятили В. Кобринський, А. Чайковський, Д. Николишин та родичі його майбутньої дружини Надії. У спогадах він пише: “Сестра моєї дружини Іванна Кочій-Кононів була артисткою театру. Її чоловік Юрій Кононів – бувший сотник петлюрівської армії, потім актор, режисер, директор театру. Дядько моєї дружини – театральний композитор і диригент (бувший січовий стрілець) Євген Цісик і його дружина – артистка Нюра Цісик” [12].

У гімназійні роки, відчуваючи потяг до малярства, почав збирати листівки з репродукціями художніх творів українських і світових майстрів. Ці зразки додали навичок у розрізненні технік, жанрів, авторів. Згодом копіював роботи І. Труша, Я. Пстрака, О. Куриласа, М. Івасюка, З. Розвадовського, почав портретувати з натури.

Після закінчення гімназії в 1928 р. Ярослав навчається у школі проф. О. Новаківського у Львові. В очах юнака професор був “кремезний, широкоплечий, сильний чолов’яга, а до цього голова наче суковатий корінь, кручений чуб, така ж мойсеївська борода з вусами” [13]. Але юнак без

Ескізи костюмів до вистави “У пущі” Лесі Українки, 1961 р.

особливої підготовки не встигав за думкою вчителя і не розумів його філософських зауважень. Труднощі, нерозуміння мови професора, який, за словами молодого студійця, “мав у собі щось рідкісне, вольове, бунтарське..., а очі гей малі, примружені – якісь дикі, в які такі важко було мені – юнакові дивитись” [14], посяли початки зневіри у свої сили. Впливала й напружена атмосфера, що настала після смерті дружини О. Новаківського та недавнього розгрому виставки школи. Усе це підштовхнуло хлопця до пошуку іншого творчого притулку.

Після провалу вступних іспитів до Краківської академії мистецтв 1930 р. Ярослав готується два роки у приватній школі А. Терлецького, а в 1932 р. він таки вступає до тієї ж, Краківської, академії.

Перші роки навчання захоплювали студента розмаїттям виставок, знайомствами з видатними художниками, творчою аврою міста. Викладали в Академії відомі митці: Т. Аксентович, К. Сіхульський, Ф. Пауч, В. Яроцький. Усі вони, за винятком Т. Аксентовича, – уродженці Галичини, у чиїх роботах домінували гуцульські мотиви. Про краківські театральні зацікавлення Я. Лукавецького не маємо ніяких відомостей, але природно припускати, що студент цікавився театральним життям міста. Окрім того, під час канікул Я. Лукавецький продовжує писати декорації для мандрівних труп – серед архівних робіт зустрічаємо, зокрема, датований 1934 р. ескіз декорації до вистави Театру ім. І. Тобілевича (на жаль, без назви постановки).

У Кракові Ярослав разом зі своїми однодумцями організував гурток українських художників [15], що проводив виставки робіт його членів у стінах Академії. На першій із них були й твори Я. Лукавецького. 1934 р. він подає свої роботи на професійну експозицію Асоціації незалежних українських митців, про що, безперечно, повинні були б зберегтися згадки в тогочасній пресі (сподіваємося знайти їх під час подальших студій).

1936 р. брак матеріального забезпечення не дав змоги Ярославу продовжувати студіювання. Спочатку він перестав платити по 200 злотих за навчання (таким чином перейшов у ранг вільних слухачів), а далі й зовсім покинув Академію. До того ж протягом чотирьох років, як свідчить автор спогадів, продовжувалось “одноманітне копіювання” вірців. Викладачі байдужі до студентів, особливо українських художників-початківців, не було з ким порадитись чи просто поспілкуватись.

Коли в 1936 р. Ярослав Лукавецький із дружиною Надією повернувся до Коломиї, то відразу активно ввійшов у мистецьке життя міста. Він організував художню майстерню і школу, де прагнув створити для учнів найкращі умови навчання. Його девізом було – “без обмежень і безкоштовно”. Цього ж таки 36-го р. у залі Народного дому, а потім і в рідному Снятині Ярослав улаштував звітну виставку своїх студентських праць різних жанрів і тематик.

Коломия в 30-их рр. ХХ ст. була чи не найзначнішим українським культурним осередком Галичини після Львова. Спілкування з видатними режисерами й акторами М. Бенцалем, В. Блавацьким, Л. Боровиком, Л. Кривицькою, В. Левицькою, Б. Паздрієм, знайомство з їх сценічними роботами стало незамінним досвідом у співпраці з театрами І. Когутяка, М. Айдарова, П. Карабіневича, Театром ім. М. Садовського, Театром ім. І. Тобілевича, театром “Веселка” під орудою Ю. Кононова та театром “Заграва” під орудою В. Блавацького.

1936 р. громадськість Галичини відзначала ювілей (75-річчя) Іванни Біберовичевої, актриси театру товариства “Руська бесіда”, виконавиці ролей Галі в “Назарі Стодолі”, Софії в “Хто винен”, Рогніди у виставі “Ярополк”, Катерини в “Не судилось”, Адрієнни Лекуввер в однойменній драмі Скріба та Легува й ін. Акція відбувалась на сцені переповненої щерт “каси ошадности” – найбільшої зали в Коломиї. Після привітань професорів, докторів, адвокатів та інших представників української еліти відбулась вистава “Ой, не ходи Грицю” за М. Старицьким у постановці В. Блавацького. Цю подію

Деві

Індіанка

Годвінсон

*Портрет Івонни
Біборовичевої, 1937 р.,
полотно, олія (100x77),
з приватної збірки
М. Лукавецького*

*Портрет Ірини Коссакової,
1946 р., полотно, олія (56x45),
Музей історії міста Коломия.*

*Портрет Володимира Блавацького
1936 р., полотно, олія (71x53),
Музей історії міста Коломия.*

*Портрет Олекси Скалозуба, 1936 р. полотно, олія (56x45),
Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. В. Кобринського*

згадує Я. Лукавецький на сторінках своїх мемуарів: “Це була дійсно цікава ювілейна вистава, вирішена в модерністичному плані. В. Блавацький перемонтував п’єсу Старицького, приблизивши її до психологічної драми. Оформлення було новітнє, дещо умовне. Бідність хати Шураїв, наприклад, підкреслювало гіперболізоване павутиння з павуком в одному з кутів. В усьому відчувалось більше символіки, образности і відхід від побуту” [16]. Про своє враження від сценографії Л. Боровика він пише: “Я був у захваті від Л. Боровика як від театрального художника. Він настільки економно і виразно оформляв сцену, що годі собі представити. У нього багато було зроблено на вибудованій перспективі із цілим рядом впливових елементів” [17].

У цей час Я. Лукавецький створює декорації до низки вистав. Їх повний перелік та точне датування – справа майбутнього. Брак інформації ускладнює пошук. Так, залишається нерозв’язаним питання щодо його участі в роботі над виставою “Камо грядеши” Г. Сенкевича в інсценізації Гр. Лужницького. Виставу здійснив 1935 р. у театрі “Заграва” режисер В. Блавацький. На афіші вказано ім’я художника – Л. Боровик, але в архіві Я. Лукавецького зберігаються його ескізи декорацій та костюмів до цієї вистави. Можна запропонувати версію спільної роботи художників або уявити Я. Лукавецького в ролі декоратора постановки. Питання поки що залишається відкритим.

Про події 1939 р. автор “Знівчених сподівань” пише: “Хочу нагадати, що атмосфера роботи в галицьких театрах до 1939 р. була дуже творча і жертвна. В театр люди йшли з великим покликанням і високою національною свідомістю. Це були великі патріоти, професійні спеціалісти, які творили щирість і духовність. Тому мені було важко й прикро дивитись, як ламали і викидали все, що було зроблено цими людьми (все те називалось український націоналізм). На зміну прийшли примітивні, в основному партійні керівники, завжди п’яні, з револьверами під сурдугами. За кулісами панувала російська мова, як у побуті, так і на офіційних зборах. Усім нам роздали в обов’язковому порядку “Короткий курс історії ВКП(б)” і почали “виховувати”. Не всіх співробітників ми могли бачити на наступний день. Вони просто зникали” [18].

1939 р. Ярослава Лукавецького призначено головним художником Станіславівського музично-драматичного театру ім. І. Франка. Цей театральний колектив сформували із мандрівних театрів Галичини. Зокрема, туди увійшов театр “Веселка”, у якому на той час грала Іванна Кононів, сестра Надії Лукавецької, дружини художника [19]. Головним режисером цього театру був Г. Лаврик, а директором – І. Когутяк. Саме тоді Я. Лукавецький створює декорації до вистав “Платон Кречет” О. Корнійчука (реж. О. Каїрець), “Ой, не ходи Грицю” М. Старицького та “Чужа дитина” В. Шкваркіна (реж. Ю. Іваненко), “Пошилися у дурні” М. Кропивницького та “Тев’є-молочник” Шолом-Алейхема (реж. В. Гаккебуш) [20]. З-поміж театральних згадок Я. Лукавецького того часу – оцінка акторської роботи Віри Левицької в ролі Ліди (“Платон Кречет”) [21].

На посаді головного художника театру Ярослав Лукавецький не полишає громадської діяльності. Він працює

в обласному будинку народної творчості, в обласному відділі культури: створює товариство художників, організовує малярську школу й майстерню, гуртки в палаці піонерів, продовжує оформлювати святкові заходи.

Я. Лукавецький був і серед організаторів Гуцульського ансамблю, створеного 1939 р. Про це свідчать автобіографічні спогади, статті у пресі та праці про митця [22]. Досі були відомі лише імена диригента ансамблю Я. Барнича та керівника танцювальної групи Я. Чуперчука. Зі свідчень Я. Лукавецького, йому належали декораційні вирішення сцени для виступів ансамблю. Однак, у праці “Ярослав Барнич” Л. Филоненка [23] не згадано імені Я. Лукавецького у зв’язку зі створенням Гуцульського ансамблю, хоча спогади митця переконують, що був серед його засновників. Разом із цим ансамблем та театром художник багато подорожував Україною, Білорусією, Молдавією та Росією. Був у Києві, а також їздив на Всесоюзну сільськогосподарську виставку до Москви, де відбулась презентація гуцульського мистецтва.

У роках 1941-1944 із приходом німецької окупаційної влади Я. Лукавецький викладав у гімназії.

1945 р. відновились роботи у Станіславівському театрі ім. І. Франка. Режисер Г. Лаврик здійснив постановку драми І. Франка “Украдене щастя” із декораціями Я. Лукавецького [24]. У своїй книжці Романна Затварська подає наказ від 15 січня 1946 р. із подякою постановникам та учасникам вистави [25]. Тут же знаходимо свідчення про гастрольні виступи в цій виставі Наталії Ужвій (Анна) та Амвросія Бучми (Задорожний) – акторів Київського театру ім. І. Франка.

До трупи повернулись режисери В. Гаккебуш, О. Каїрець. Повернувся також із Відня режисер і актор О. Божедан, про якого Ярослав Лукавецький говорить: “...той

Ескізи костюмів до вистави
"Украдене щастя", 1945 р.

любимець публіки, бо дійсно талановитий, творчий режисер і досконалий, цікавий актор у численних ролях, а головню у народних" [26].

За О. Божеданом постійно стежили органи МВД, уночі після вистав проводили допити. Врешті він потрапив до туберкульозній лікарні, де й помер. "Кладовище, на якому був похований український актор і режисер О. Божедан, зліквідували, а тіло перепоховати не дозволили"[27]. Такими – та й багатьма іншими способами винищували незручну для радянської влади українську еліту.

Потрапив у чорний список "неугодних" радянській державі і Я.Лукавецький. У травні 1951 р. за наклепом "колег"[28] його заарештували. Судили в закритому суді, без можливості захисту. Вирок – заслання на важкі лісові роботи в болотах між ріками Костроми та Ветлуги, у селище Сухобезводне. Тут у пригоді став художній хист Я. Лукавецького. Малювання плакатів, оформлювання клубів, адміністрацій, портретування допомагало Ярославові Лукавецькому уникати примусових робіт.

У табірних умовах Я. Лукавецький організував багатоголосний хор та драматичний гурток. Згодом до вокального колективу приєднався інструментальний. Виступали спершу в приміщенні їдальні, потім із концертами їздили й у сусідні табори. Під керівництвом Я.Лукавецького 1955 р. драматичний гурток поставив "Назара Стодолю" Т. Шевченка. У архіві збереглися замальовки декорацій до цієї табірної вистави, а також портрет невідомого чоловіка-арештанта у жіночій ролі.

Після п'ятих років ув'язнення, 25 червня 1956 р. Ярослава Лукавецького звільнили. Довідка про відбуття 10 років строку "з зачотами" засвідчувала, що Я. Лукавецький звільнений "як не винен і не судимий". Звичайно,

конфіскованого майна, будинку не повернули і не дозволили залишатись у Снятині. Але, незважаючи на заборону, Я. Лукавецький залишився в рідному місті з матір'ю та дружиною. Серед конфіскованих 1950 р. речей були художні роботи автора – 80 картин останнього періоду.

Спершу Я. Лукавецький працював на випадкових роботах, щоб хоч якось забезпечити родину. Згодом почав викладати в Снятинському училищі культури та загальноосвітніх закладах. Він продовжує роботу театрального художника, але ескізи декорацій з іменем Я. Лукавецького забороняють. У приватному архіві Мирона Лукавецького зберігаються ескізи батька до нездійснених постановок: "Перший день свободи" Л. Кручковського, "Підступність і кохання" Шіллера, "Розлом" Б. Лавренєва, "У пуші" Лесі Українки, яку готувався поставити разом із сином – режисером М. Лукавецьким.

У 1958 р. його запросили на посаду працівника архітектури при Снятинському райвіконкомі. Художник розробляє креслення сільських шкіл, клубів, палаців щастя, пам'ятників, спорткомплексів. За його проектом здійснено перебудову Снятина. Він співпрацює з музеями в

Коломиї, Снятині, Заболотіві та багатьох селах. Для відомого лікаря і письменника В. Кархута 1973 р. робить ілюстрації до книжки "Ліки навколо нас" [29].

Окремою сторінкою у творчій спадщині Я. Лукавецького є галерея портретів театральних діячів. Ярослав Лукавецький портретував Н. Ужвій, А. Бучму, В. Блавацького, О. Скалозуба, І. Біберовичеву, О. Божедана, І. Коссакову, Ф.Базилевича, О. Світланова, Д. Антоновича, Кравця, Гопкала, В. Панова, В. Мельника. Художні роботи Ярослава Корниловича зберігаються у приватних колекціях у Києві, Кракові, Харкові, Львові, Івано-Франківську, Ірвінгтоні (США).

У 1991 р. Я. Лукавецького реабілітували разом з іншими політичними в'язнями. Цього ж року після смерті дружини Ярослав Лукавецький переїхав до Львова. Тут 14 травня 1993 р. Ярослав Корнилович Лукавецький помер. Його поховали на батьківщині, у Снятині.

Сьогодні ім'я Ярослава Лукавецького повертається в історію краю. Івано-Франківська обласна рада і держадміністрація встановили премію його імені в галузі образотворчого мистецтва й архітектури. Його ім'я носить одна з вулиць у рідному місті Снятині. В березні 2002 р. у стінах ЛНУ ім. Івана Франка відбулась виставка його театральних робіт. Готуються до друку у "Віснику Львівського університету. Серія Мистецтвознавство" спогади Я. Лукавецького "Знівчені сподівання".

Студіювання творчості Я. К. Лукавецького можна вважати розпочатими. Сподіваємось нашою публікацією привернути увагу всіх, хто зацікавлений цією темою, а також просимо допомоги у вивченні творчості митця, зокрема – театральної.

Ескіз декорації до вистави "Перший день свободи"
Л. Кручковського, 1960 р.

Ескіз декорації до вистави "Назар Стодоля" Т. Шевченка, 1955 р.

1. Див. Наш театр. Книга діячів українського мистецтва. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1975. – Т. 1; Ревуцький В. В орбіті світового театру. – Київ – Харків – Нью-Йорк, 1995; Ревуцький В. По обрії життя. – Київ, 1998; Ревуцький В. Віра Левіцька. Життя і сцена. – Торонто – Нью-Йорк, 1998.

2. Я. К. Лукавецький: живопис, графіка, сценографія, архітектура. – Львів, 1991.

3. Мистецтво Львова першої половини ХХ ст. – Львів, 1996. – С. 37, 60, 62.

4. Затварська Р. Івано-Франківський обласний український музично-драматичний театр імені Івана Франка. – Івано-Франківськ, 2001.

5. Запрошення на виставку Я. Лукавецького: малярство, графіка, сценографія у Львівському національному музеї. – Львів, липень-серпень 1998.

6. Волошин Л. Художник, як портрет епохи//Шашкевичів край. – Коломия, 1994. – Ч. 1. – С. 44-45; Шашко С. Ті, що ближче до дротів, більше люблять життя//Високий замок. – Львів, 19 червня 1998; Сидоренко Л. Портретист української еліти//Поступ. – 23 липня 1998. – Ч. 134; Подольська О. ...Повернення Ярослава Лукавецького//Високий замок. – Львів, 12 серпня 1998; Понадюк М. Скарби: Покутські родини. – Снятин, 2000. – С. 80-86; Арсенич П. Митець із Снятина (до 90-річчя від дня народження)//Галичина. – Снятин, 27 березня 1998; Каталог першої виставки образотворчого мистецтва Станіславщини. – Станіслав, травень-червень 1941; Запро-

шення на виставку творів Я. К. Лукавецького: живопис, графіка/орг. Івано-Франківське відділення Спілки художників УРСР. – Івано-Франківськ, серпень 1990; Аронець М., Кіндратишин В. Повернення: Зустріч з картинами Я. Лукавецького//Галичина. – Івано-Франківськ, 31 серпня 1990; Виставка творів Я. Лукавецького (буклет). – Івано-Франківськ, 2000; Каталог першої виставки образотворчого мистецтва Станіславщини. – Станіслав, травень-червень 1941; Афіша виставки у Львівському національному музеї у музеї О. Новаківського, 1990 р.

7. Лукавецький Я. "Знівчені сподівання". Автобіографічні спогади Я. Лукавецького. – рукопис, приватний архів М. Лукавецького;

8. Там само. – С. 1.

9. Додаток до автобіографічних спогадів Я. Лукавецького. – С. 1.

10. Лукавецький Я. "Знівчені сподівання"... – С. 6; Волошин Л. Художник, як портрет епохи//Шашкевичів край. – Коломия, 1994. – Ч. 1. – С. 44-45.

11. Скалозуб О. Характеризація в аматорському театрі. – Коломия, 1928.

12. Додаток до автобіографічних спогадів Я. Лукавецького. – С. 1.

13. Лукавецький Я. "Знівчені сподівання"... – С. 7.

14. Там само.

15. Мистецтво Львова першої половини ХХ ст. – Львів, 1996. – С. 37, 60, 62.

16. Додаток до автобіографічних спогадів Я. Лукавецького. – С. 1.

17. Там само. – С. 2.

18. Там само. – С. 2.

19. У двотомнику "Наш театр" є її спогади про Станіславський театр, де актриса описує один епізод - поїздки трупі з концертом у село на Страсний четвер. Люди на виступ не прийшли - це була адекватна реакція. Окрім членів партії, усі інші, або хрестились, або минали акторів десятими дорогами; Філоненко Л. Ярослав Барнич: в сучасному польському театрі. - Дрогобич, "Відродження", 1999.

20. Затварська Р. Івано-Франківський ...

21. Додаток до автобіографічних спогадів Я. Лукавецького. – С. 2.

22. Понадюк М. Скарби: Покутські родини. – Снятин, 2000. – С. 80-86; Арсенич П. Митець із Снятина //Галичина. – Снятин, 27 березня 1998; Аронець М., Кіндратишин В. Повернення: Зустріч з картинами Я. Лукавецького//Галичина. – Івано-Франківськ, 31 серпня 1990; Виставка творів Я. Лукавецького (буклет). – Івано-Франківськ, 2000; Волошин Л. Художник, як портрет епохи//Шашкевичів край. – Коломия, 1994. – Ч. 1. – С. 44-45; Шашко С. Ті, що ближче до дротів, більше люблять життя//Високий замок. – Львів, 19 червня 1998; Сидоренко Л. Портретист української еліти//Поступ. – Львів, 23 липня 1998. – Ч. 134; Подольська О. ...Повернення Ярослава Лукавецького//Високий замок. – Львів, 12 серпня 1998.

23. Філоненко Л. Ярослав Барнич. - Дрогобич, "Відродження", 1999 р.

24. Каталог театральних робіт Я. Лукавецького.

25. Затварська Р. Івано-Франківський ...

26. Спогади Я. Лукавецького.

27. Там само.

28. Арсенич П. Митець із Снятина //Галичина. – Снятин, 27 березня 1998.

29. Кархут В. Ліки навколо нас. – К., 1973.